

Kritická analýza v kontexte globálnych výziev

Kto som a prečo som tu

Peter
Ivanič

VŠ učiteľ

Člen
mediálnej
iniciatívy
Svet medzi
riadkami

Novinár,
publicista a
sociológ

Čítame
svet
okolo
nás

Začneme zo širšia a budeme uvažovať nad tým, kto sme a ako to ovplyvňuje to, ako vidíme svet. A vôbec, prečo svet vidíme (a “myslíme”) tak, ako ho vidíme (a “myslíme”).

“Predstava novinára o pravde je subjektívna a limitovaná jeho vlastným konštruovaním reality.”

Walter Lippmann

K čomu, v súvislosti s informovaním o globalizovanom svete, smeruje tento citát Waltera Lippmanna?

Hovorí o tom, na čo si by sme si mali pri pokrývaní tém prepájajúcich geograficky, sociálne, kultúrne a inak vzdialené kontexty dávať pozor – na nás samých a našu chýbajúcu (kritickú) analýzu.

“Predstava novinára o pravde je subjektívna a limitovaná jeho vlastným konštruovaním reality.”

Predstavte si, že ste na dovolenke v Japonsku a s priateľmi sa štvoráte na nejaký japonský posvätný kopec. Svah je strmý a vám sa šmýka. Práve keď vás predbieha dvojica miestnych turistov, podlomia sa vám kolená a spadnete. Priatelia vám ihneď pomáhajú späť na nohy, našťastie sa nič nestalo. No prechádzajúci japonský pár sa tomu nahlas smeje a dokonca sa tí ľudia za vami ešte chvíľu so smiechom otáčajú...

Prečo sa vám tí Japonci smiali?

Ako mohla táto skúsenosť ovplyvniť vaše názory (a mediálne výstupy) na Japonsko a Japoncov?

Ako mohli vaše výstupy ovplyvniť predstavu Japonska v mysliach vášho publika? Väčšina z nich sa do Japonska nikdy nedostala a ani nedostane.

A ako to vlastne bolo?

The Thomas Theorem

“If men define situations as real, they are real in their consequences”

Naše predstavy o svete
nevisia vo vákuu,
naopak, sú pevne
ukotvené v tom, kto sme
a čo sme sa naučili.

Z médií, zábavy,
sociálnych sietí, učebníc,
rodiny, priateľov, kultúry
& kultúry, rodu, viery,
rodiska či komunity, ku
ktorej patríme dnes.

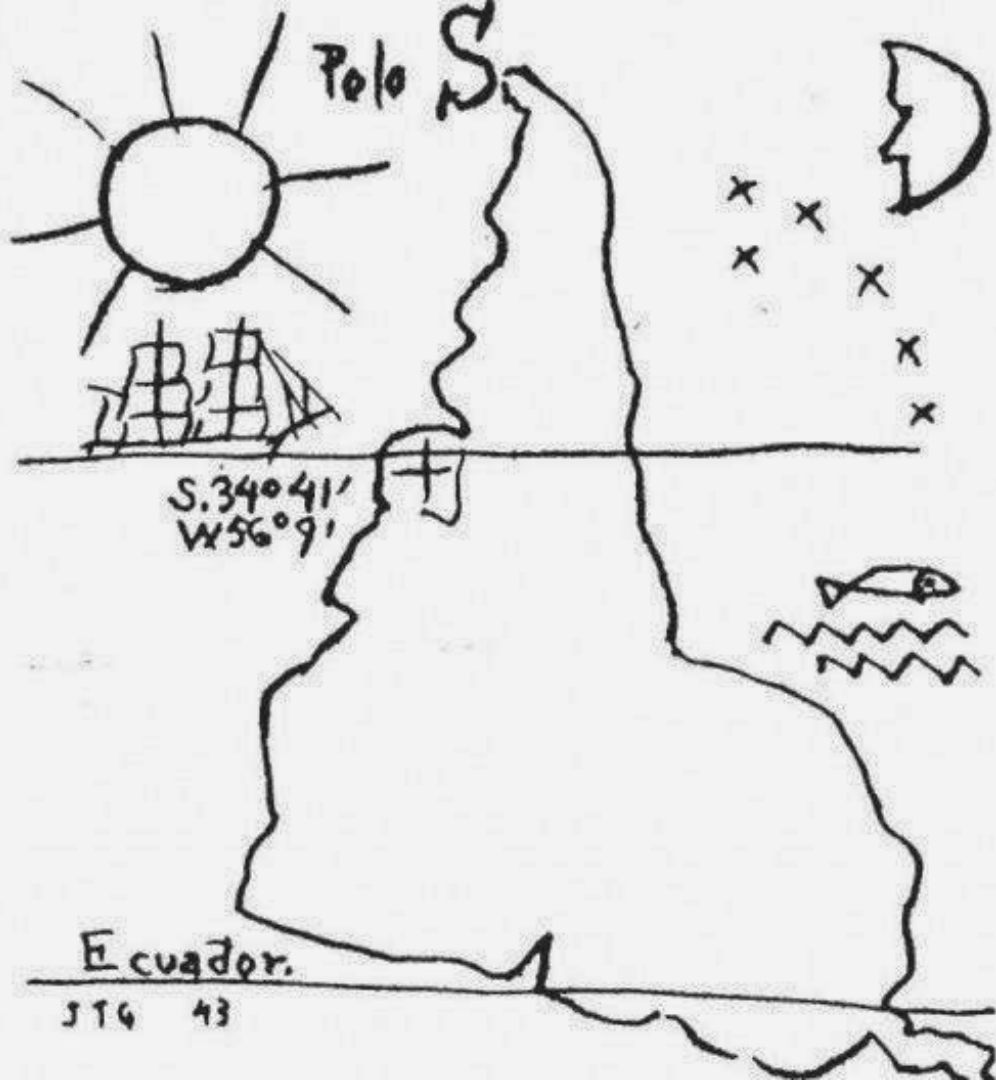

Kritická analýza dokáže tieto premenné zohľadniť a upozorniť nás na ne. Naučí nás napríklad vnímať pozíciu, v ktorej sa nachádzame.

BETWEEN

Hovorí o tom, že na výklad informácie má vplyv nielen to, čo informácia hovorí, ale aj to, kto ju hovorí, ako ju hovorí, v akom kontexte ju hovorí, smerom ku komu ju hovorí, či s akým zámerom ju hovorí.

Ak napr. hovoríme o chudobných ľuďoch, vnímame a interpretujeme ich príbehy podľa svojej pozície (napr. sociálna vrstva, väčšina/menšina, mesto/vidiek a pod.) aj s vlastnými postojmi, normami, predstavami o svete.

Skúste si tipnúť, z ktorej časti sveta pochádzal autor tohto diela.

“Our North is the South.”

A čo chcel povedať týmto citátom?

**Uruguajský umelec
Joaquín Torres García (1874
– 1949) sa kriticky postavil
tradičnému rámcovaniu
sveta.**

**To stojí na určitej
dominujúcej predstave o
pozícii Severu a Juhu.**

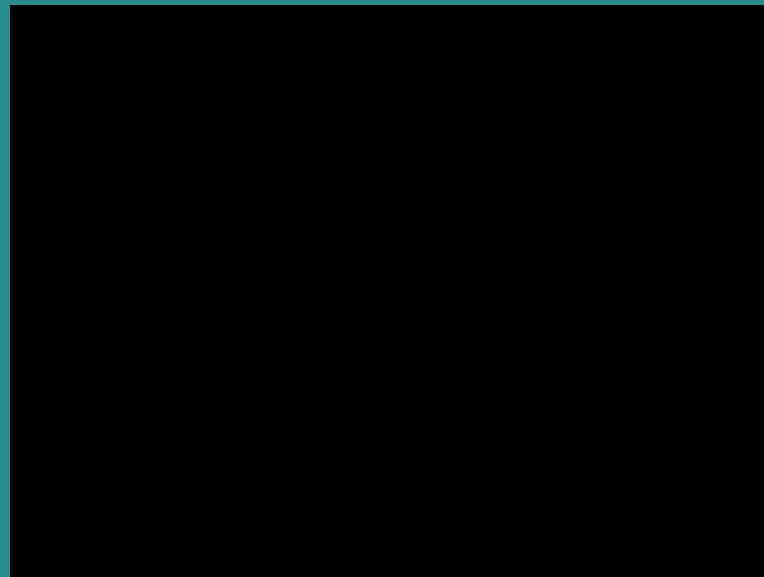
O čom je reč?

Jednou z týchto predstáv je aj predstava sveta, ktorý má vrch a ktorý má spodok.

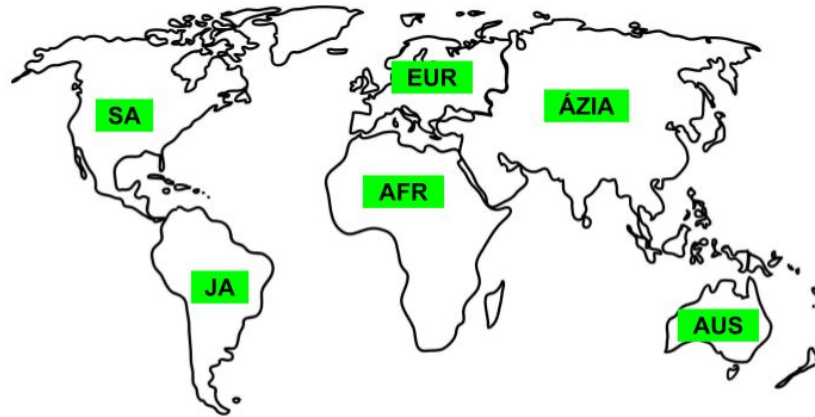
Táto predstava je aj súčasťou popkultúry...

“Desnortado”

Vo vesmíre však nič také ako “hore” a “dole” nie je, mapy môžete otočiť ako chcete a stále budú “platiť”.

Okrem toho, že je praktické mať určitý úzus (kto ho však určil a aký to má vplyv?), je za tým aj naša potreba (nášho mozgu, uvidíme neskôr) si svet okolo seba nejakou upratať.

**A tak má mapa (sveta)
nejaké “hore”.**

**“Hore”, ktoré je pre nás
inštinktívne – na
evolučnej úrovni –
lákavé.**

**Dodnes preferujeme,
naprieč kultúrami,
vyvýšené miesta s
výhľadom do diaľav,
ideálne cez vodné
plochy a zeleň.**

Hore je lepšie!

Zhodou náhod sme “hore” aj my, čo je pomerne komfortná pozícia.

Ale ako k tomu prídu ľudia “dole”? A ako to ovplyvňuje naše vnímanie sveta a ľudí v ňom?

Takýchto grafických príkladov skresleného vnímania sveta je viac.

Hore je lepšie!

Napríklad toto...

World Mercator projection with country going to true size

@neilkaye

Picture: David Attenborough Fans (FB)

Toto cvičenie nám malo rozšíriť
predstavu o tom, akými rôznymi spôsobmi
môže byť ovplyvnené to, ako vnímame
a interpretujeme svet.

Kto sme a ako
ovplyvňuje,
ako vnímame a
interpretujeme
svet

Ale ako ten svet vlastne vidíme? Napríklad tie domnelo malé časti sveta tam “dole”?

Ukážeme si to na šimpanzom teste Hansa Roslinga.

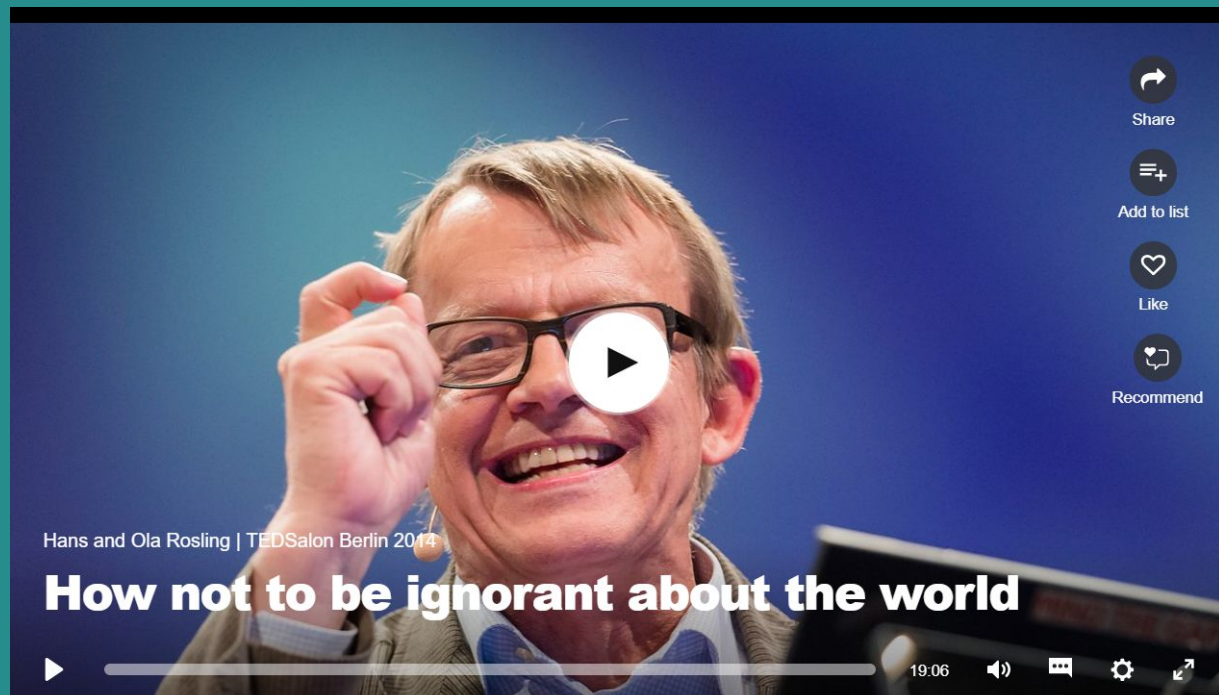

Prečo sú podľa vás odpovede často nesprávne? Ak teda nie ste výnimka :)

Odkiaľ sa berú tie predstavy, ktoré nám určujú to, ako svet vnímame a interpretujeme?

Prečo šimpanzí test?

bit.ly/simpanzi-test

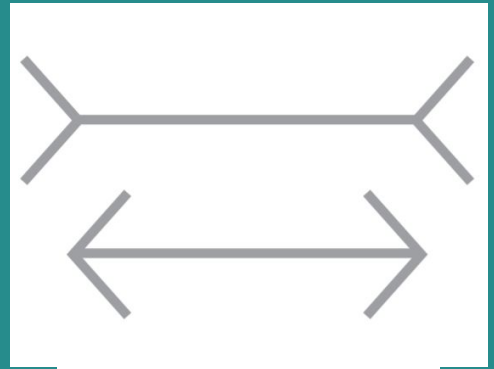
Do 6m 30s

TEDx

Svet máme tendenciu vidieť a interpretovať, “mysliet” ho, skreslene. To súvisí s:

1. faktom, že naša myseľ nie je dokonalá,
2. faktom, že neznámych posudzujeme podľa seba (chýba nám *globálna predstavivosť*),
3. našou predstavou, že “my” ako sme “iní” či “lepší” v porovnaní s “nimi”, zvlášť tými na Juhu.

Začnime mozgom...

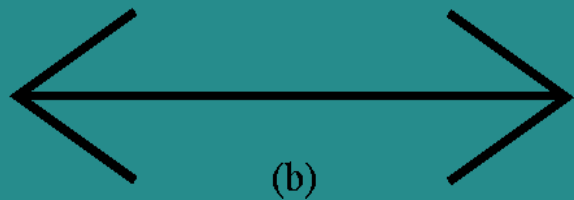
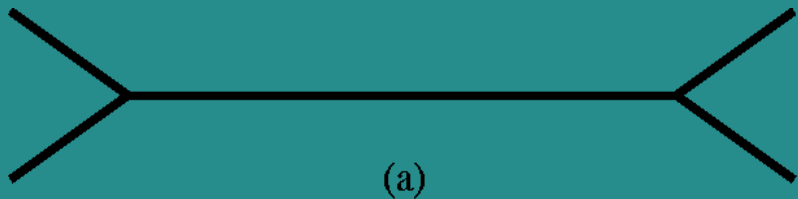
Mysel' nás (miestami) klame

Pri porozumení tomu,
prečo vidíme svet tak, ako
ho vidíme, nám pomôže
rozšírenie predstavy, ako s
informáciami nakladá náš
mozog.

Ktorá z čiar je dlhšia?

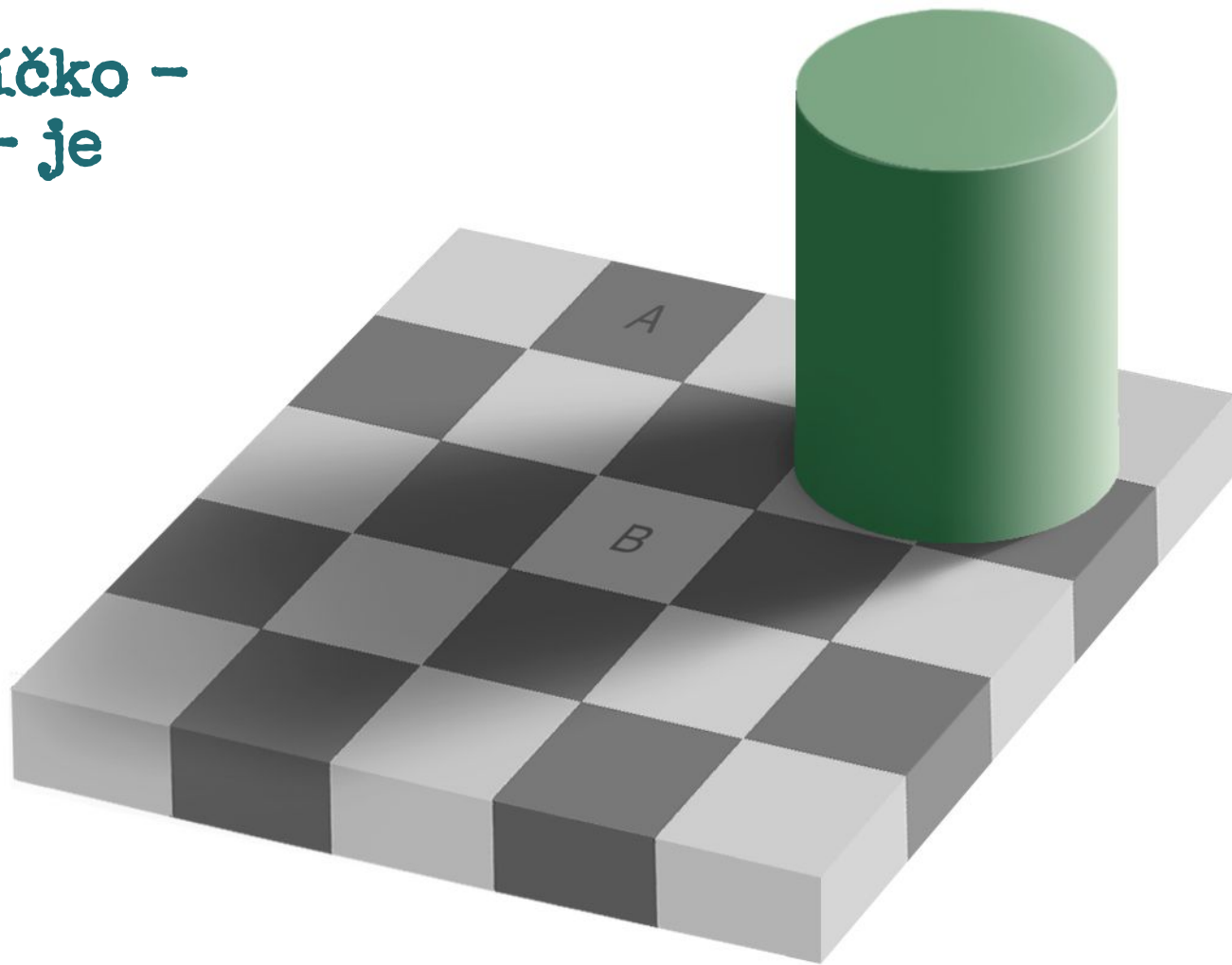

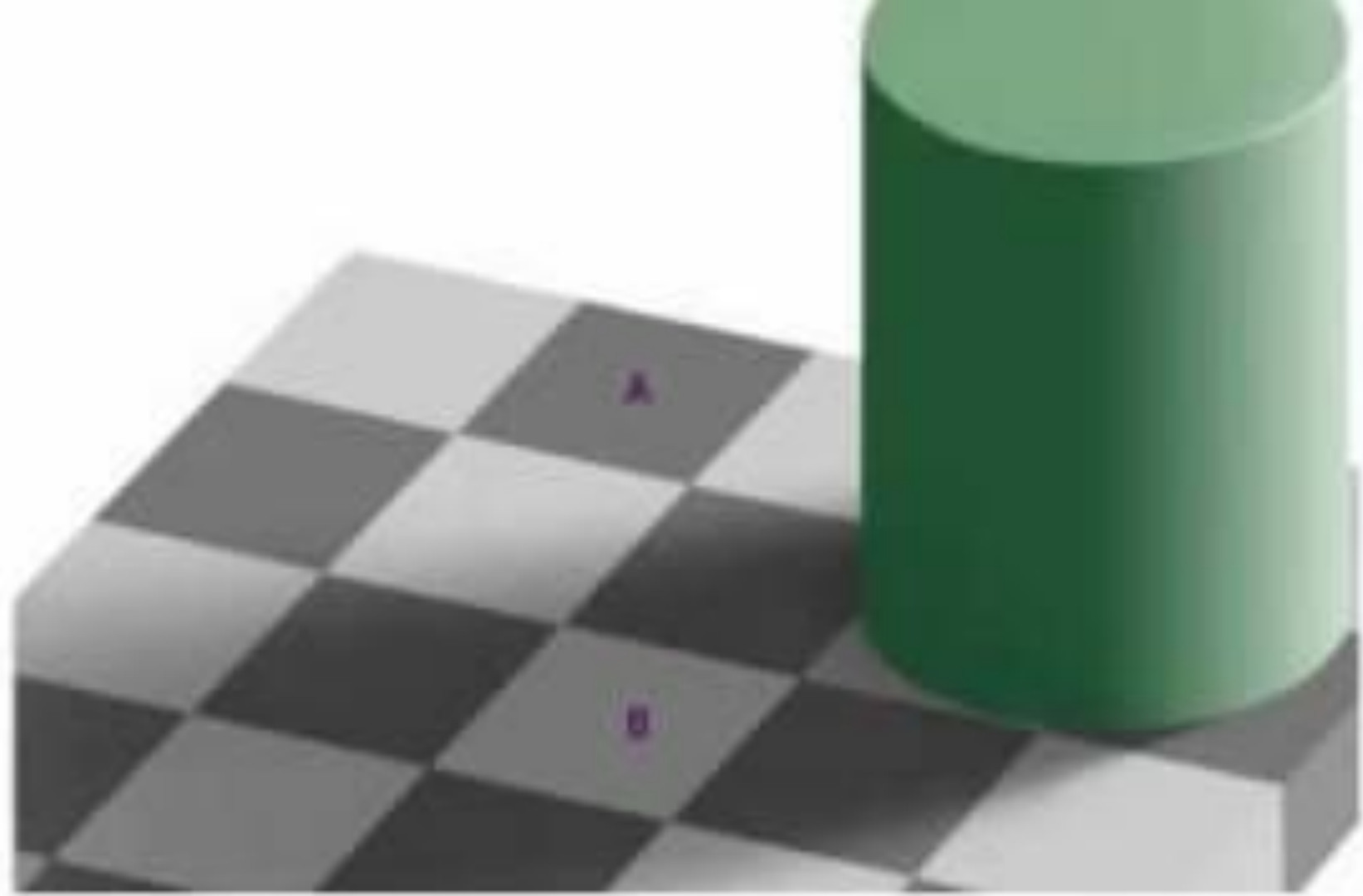
Ide o tzv. Mueller-Lyerovu ilúziu. Obe tie čiary sú samozrejme totožné.

Problém je, že ako rozdielne ich budeme vidieť, aj keď vieme, že také nie sú.

S našimi očami to totiž nič nemá – vidíme mozgom, oči sú len senzor. A ten mozog nás zavádza.

Ktoré políčko -
A alebo B - je
tmavšie?

Ako to súvisí so žurnalistikou

Mysel' neposudzuje dva od seba nezávislé štvorce, ale automaticky berie do úvahy celú šachovnicu, s jej špecifickým, všeobecne známym vzorom.

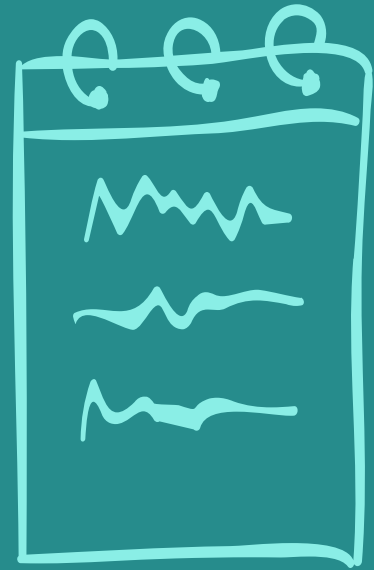
To znamená, že naša myseľ usporadúva prichádzajúce informácie do nám známeho kontextu a štruktúry. Ich interpretácia, zvlášť v interakcii s inými vstupmi (v tomto prípade s valcom a tieňom), však nemusí byť nutne správna.

Pristupujeme takto aj k informáciám, ktoré sa k nám dostávajú z médií?

“Nmeôežm uirvet', že deoákžm peimorozuť tmou, čo pávre číatm. Pl'doa vdceov z uinzietvry v boritskm Cgmdrianbe je cleokm jndeo, v aokm prodaí sa nchajázadú pnímseá v scolávh, oerkm thoo, že pvré a pslodneé psíenmo sú vdžy na sráponvm metise. Vektšy otstnaé mžôu byť ttánloe pheádzrnaé a txet je sláte ploakhy čtatenli'ý.”

Náš mozog na seba počas evolúcie nabalil množstvo inštinktov a vlastností, ktoré nám dodnes pomáhajú prežiť.

V kritických chvíľach príliš nepremýšľame a preskakujeme priamo k záverom. Kedysi nám to mohlo zachraňovať život, dnes to však mnohokrát aj uškodí.

Dodnes nás to inštinktívne ťahá k cukrom a tukom, no ich prebytok nezvládame. Podobne je to aj s našim mozgom a nekončiacou hromadou informácií, ktorú nie sme vždy schopní efektívne a analyticky spracovávať.

Deficity našej mysle si musíme v prvom rade uvedomiť a uznať ich existenciu, následne sa môžeme naučiť s nimi pracovať a obmedziť ich vplyv.

CONCRETE THOUGHT:
The Statue of Liberty

ABSTRACT THOUGHT:
Freedom, Justice, Liberty

Šlo o abstraktné príklady, ktoré však poukazujú na konkrétne nedostatky našej mysle. Tie sa zvlášť prejavia pri našom vnímaní a interpretácii kultúrne, geograficky, sociálne či inak vzdialených kontextov.

Ako sa tieto (ne)kompetencie prejavujú v realite?

Skúšali by ste sa vo Viedni orientovať s mapou Brna v rukách? Zrejme nie.

Pritom nemáme problém sa tak správať – akoby sme chodili po neznámom meste s mapou iného mesta – pri informáciách.

S takýmito poznatkami/postojmi/vnímaním niekto napr. nastavuje verejné politiky. Alebo svoje biznis rozhodnutia.

Alebo píše (a “našťastie” niekto tak aj číta) články. Fungovať to funguje, ale presné to nie je.

Kritická analýza
ako nevyhnutná
súčasť
porozumenia svetu
a globálnym
výzvam, ktorým
čelíme

Jan Šibík
fotograf

bit.ly/utecenci_v_madarsku

Čo vás na videu zaujalo?

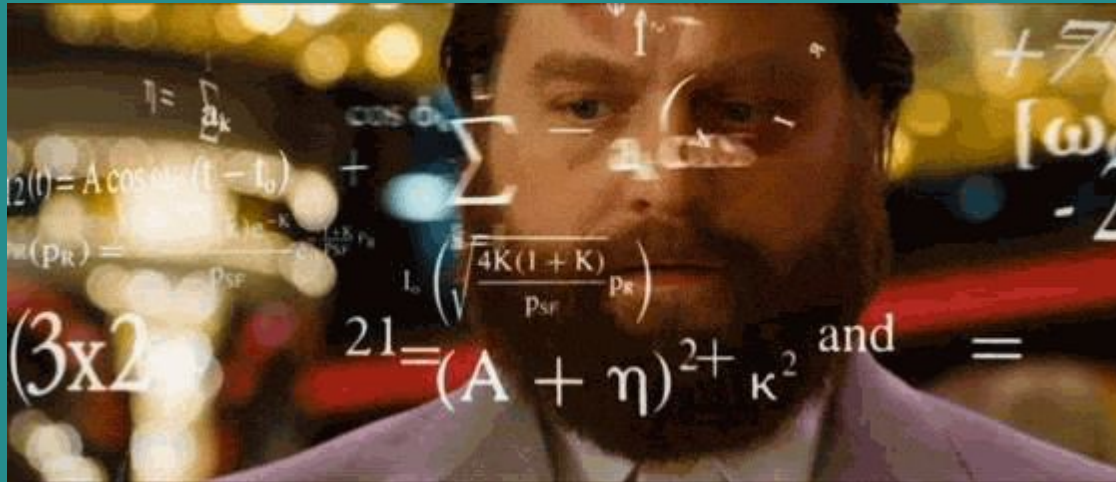
Skúste pomenovať jednu vec, pojem, skutočnosť, jav, zaujímavosť, ktorá vás zaujala na mediálnom prejave.

Pozerajte sa na to aj ako novinárky a novinári, nielen ako bežný divák či diváčka.

Rámcovanie a diskurz, ale aj žurnalistické nedostatky, môžeme poodhaliť prostredníctvom (neštandardizovaného) analytického postupu.

Kritická analýza mediálneho prejavu

- **Kto je autor?**
- **Smerom ku komu hovorí? Hovorí to, čo prijímateľ obsahu očakáva?**
- **Akú perspektívu ponúka?**
- **Kto sú ľudia v príbehu?**
Predstavujú hrdinov či zloduchov? Alebo iných?
- **Koho hlas/y ponúkol? Či neponúkol...**
- **Aký jazyk používa?** Hľadajte metafory, aliterácie a alegórie, pomôžu nám pochopiť zámer autora.
- **Aký titulok zvolil?**
- **Aké obrazové materiály a konkrétne zábery používa?**
- **Aký význam nesie príbeh?**
Určtým rámcovaním môžeme celkový naratív viesť určitým a nie iným smerom a tým publikum smerovať k určitému spôsobu uvažovania o téme.
- **Aký je tón článku?** Skúste ho pomenovať jedným slovom. Môže byť kritický, nahneváný, vášnivý, satirický, niekedy dokonca neutrálny.
- **Je článok niekým financovaný?**

Nebezpečenstvo jediného rámca – príklad

Autor posolstvom mediálneho prejavu divákov smeroval jedným smerom, neposkytoval alternatívne, a predovšetkým podloženejšie vysvetlenia.

Celkom vynechal kontext, iba čo zo svojej pozície na sprostredkovaný obraz reality projektoval vlastnú predstavu o realite.

Vybral si pritom určité prvky príbehov, zatiaľ čo iné naopak vynechal – rámcovoval to.

Jeho výpoveď zapadla do konkrétneho diskurzu v tej dobe v ČR, publikum dostalo to, čo očakávalo. A z toho vyplývali aj účinky, ktoré to malo. Mediálne posolstvo zasadlo do existujúcich predstáv.

Viac ako informáciou o danom mieste a ľuďoch v ňom, to však bola skôr ukážka vopred štruktúrovanej a limitovanej, určitým spôsobom orámcovanej predstavy o danej situácii.

Kam tým smerujeme?

- ⇒ k identifikácii faktorov (rodina, náboženstvo, pohlavie, národnosť, občianstvo, socioekonomický status, vek, vzdelanie) vplývajúcich na formovanie (neraz vopred daných) názorov a postojov
- ⇒ ku kritickej analýze formy a obsahu príspevku (s nepravdivou, skreslenou či neúplnou informáciou)
- ⇒ k schopnosti rozlišovať kvalitu mediálnych obsahov a našej práce a profesie.

A man with grey hair, wearing a black baseball cap with a white logo and a dark jacket, is speaking. The background is a solid blue color. The text "Everybody knows that the United States was stolen." is overlaid on the bottom half of the image in a yellow, bold font.

**Everybody knows that the
United States was stolen.**

Hegemónia (diskurzu - o tom o chvíľu)

Ide o príklad hegemónického diskurzu. Určitý spôsob vysvetlenia javu, procesu či skutočnosti, ktoré stojí na dominancii plynúcej z určitej pozície. Etnickej, sociálnej, geopolitickej, rodovej a podobne.

Vopred určuje, čo môže byť povedané (a myslené) a naopak, čo znie nezmyselne až amorálne.

Časom sa hegemónia za vysvetlením sveta okolo nás stane prakticky neviditeľnou. Stane sa nespochybňovanou (prípadne nespochybňovateľnou) v rámci spoločnosti, ktorej je súčasťou.

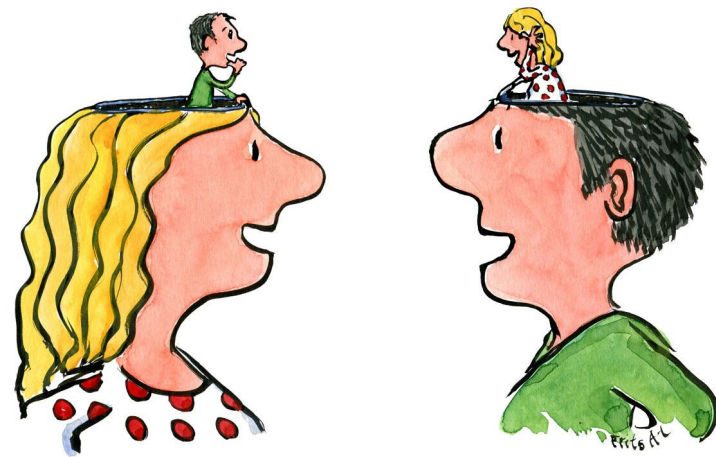
Je našou úlohou tieto hierarchie hľadať, pracovať s nimi a poukazovať na ne. Zvlášť vtedy, ak bránia hľadaniu alternatívnych myšlienok či vysvetlení, alebo presnej reprezentácii určitej skutočnosti.

**Čo tým chceme
povedať?
V kontexte
žurnalistiky?**

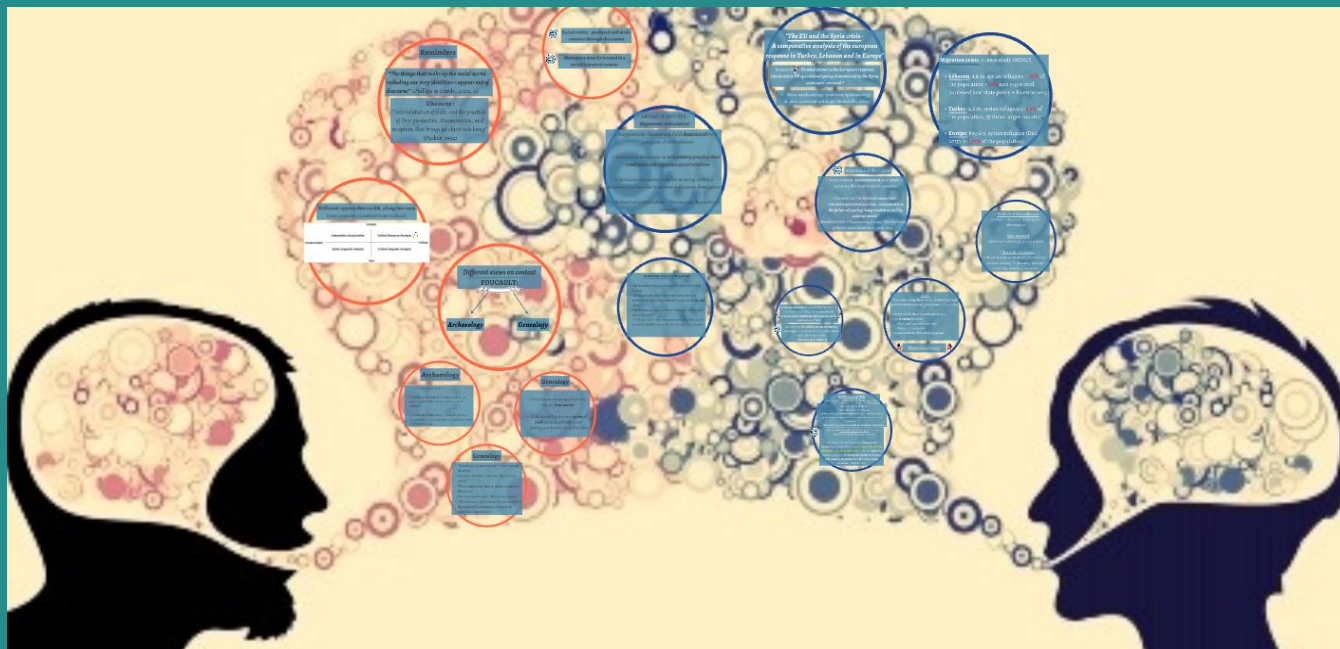
Uvažovať takým spôsobom neraz znamená vybočiť zo zaužívaných predstáv o svete okolo nás, čo nie je vždy jednoduché. Aby sa nám to podarilo, musíme sa na príbehy, ktoré pokrývame, **snažiť pozeráť aj očami druhých a zvlášť tých, ktorí sú v danom príbehu slabší a disponujú menšou alebo žiadnou mocou.**

Nie ich zvyhodňovať, len dať im hlas, ktorý im ako subjektom (mediálnej) informácie prináleží. O tomto nazeraní inými očami a hľadaní iných pohľadov, môžeme hovoriť v rámci kritickej analýzy, ale aj (globálnej) novinárskej etiky a v širšom zmysle pri čítaní medzi riadkami.

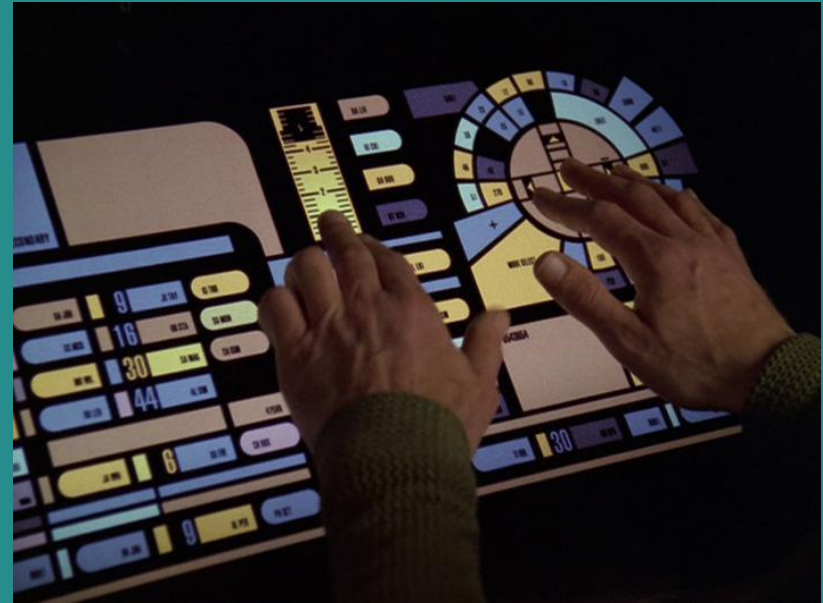
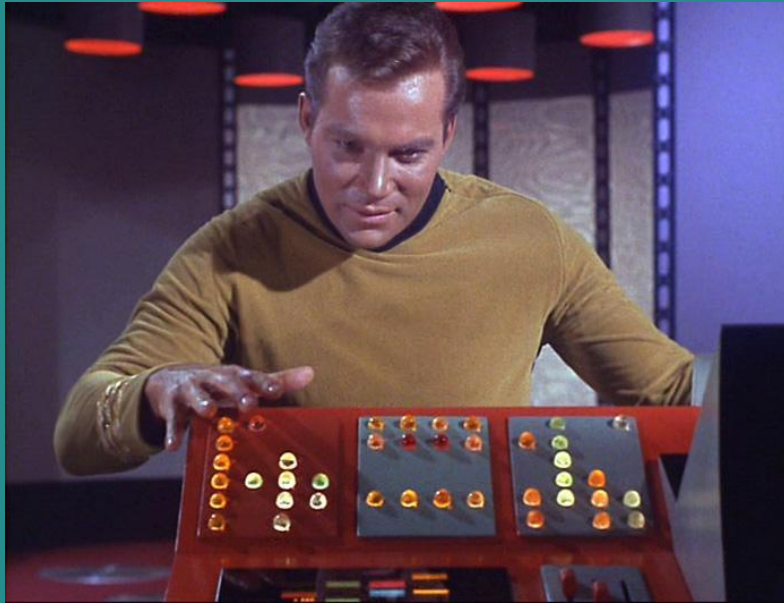

Pri hegemonii sme spomínali slovo diskurz - čo si pod tým predstavit’?

Mechanismus vzniku predstavy o svete (mechanizmus diskurzu)...

Na obrázkoch 1. a 2. vidíme dva ovládacie panely v jednom seriáli - ide o americký seriál Star Trek. Delia ich od seba tri desaťročia. Skúste interpretovať, čím sa obrázky od seba líšia a prečo si myslíte, že je to tak?

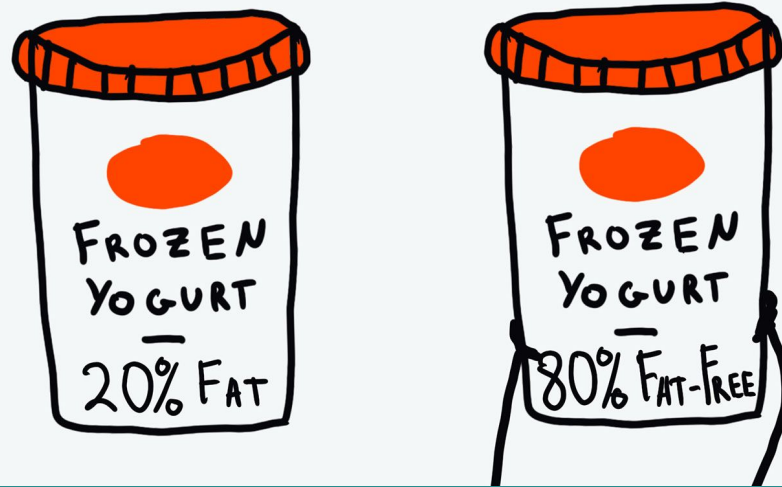
Nebezpečenstvo jedného príbehu ako príklad diskurzu

Diskurz - pravidlá pravdy

- Určujúci rozmer, ktorý stanovuje podstatu našej predstavy o svete, vytyčuje okolo subjektov hranice, ktoré limitujú to, čo o subjektoch môže byť **“rozumne”** povedané.
- Diskurz **vopred určuje štruktúru a okraje debaty**, určuje podmienky a pravidlá vytvárania a vnímania pravdy, **podmienky a pravidlá vytvára našej predstavy o svete**
- Dalo by sa tak dokonca povedať, že určuje, čo si vôbec smieme myslieť.
- Diskurz tvorí akési **„okuliare“**, ktoré **viac nevedome než vedome používame pri nazeraní na svet**, prednastavená sieť, na ktorú vešiame slová, ktorými pomenúvame svet
- Problémom je dominantný diskurz akceptovaný, „bez otázok“
- Dominantnými sa obvykle stávajú tie „okuliare“, ktoré reprezentujú vnímanie (a záujmy) ľudí a skupín ľudí, disponujúcimi v rámci spoločnosti vyššou mierou moci.
- Ako novinári môžeme nevedomovane tento diskurz replikovať

Do slovníka kritickej analýzy nám chýba ešte jeden pojem – spomeniete si ktorý?

Dvaja obyvatelia New Orleans sa brodia v hlbokoj vode potom, ako NAŠLI chlieb a vodu z miestnych potravín. (AFP)

Mladík sa brodí hlbokou vodou potom, ako VYRABOVAL potraviny v New Orleans. (AP)

Rámcovanie informácie znamená vyberať určité aspekty reality a robiť ich viditeľnejšími.

Tým vec nejakto definujeme, vysvetľujeme jej príčiny tak a nie onak, nejakto ju morálne hodnotíme a smerujeme k určitým a nie iným riešeniam a vysvetleniam.

Rámcovanie – vtedy a dnes

Nájdete 5 rozdielov?

fašistické
Taliansko,
1943

Pol'sko,
2016

svet
medzi
riadkami

Rámcovanie – pár príkladov

Rámcovanie – pár príkladov

Rámcovanie – pár príkladov

focuses on lives saved
(Gain Frame)

A

400 lives can be
saved.

Focuses on lives "lost"
(Loss Frame)

B

600 people will
die.

There is a two-fifth probability that
1,000 people will be **saved** and
three-fifth chance that no one will
be **saved.**

There is a two-fifth probability
that nobody will **die** and three-
fifth chance that 1,000 people
will **die.**

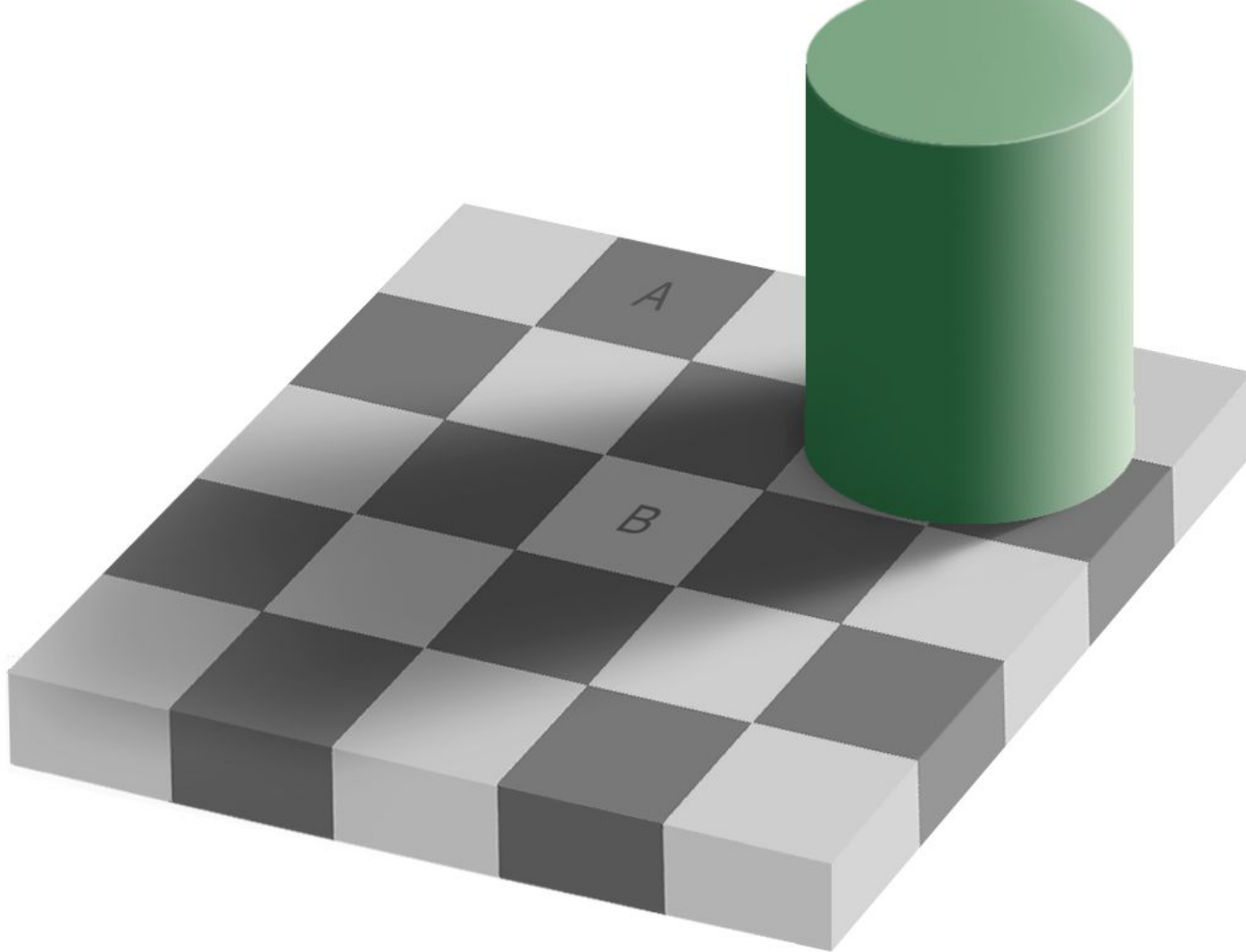
Kritická
analýza a etika
pri pokrývání
neznámých tém

S akými
predstavami
sa vám spája
Afrika?

e, chceti
publikum.

ie si, že sa
nebránime
otopy
a

a tam už

ový

Hodnoty a postoje spojené s kritickou analýzou

- **rešpekt** (nie a priori adorovanie) k rozmanitosti, rôznym sociálnym, kultúrnym a ekonomickým realitám v rámci spoločnosti
- **kritické myslenie** - otvorený a kritický postoj k informáciám, najmä reprezentácii mocensky slabších
- **spoločenská zodpovednosť** - spravodlivosť a viera v rovnaké príležitosti pre všetkých, solidarita so slabšími

Dalo by sa povedať, že jej cieľom je vyhnúť sa “kolonializmu slovami”.

Pri akých obrazoch (vizuálnych aj naratívnych) nám môže zasvietiť kontrolka?

Od rozvojovej pornografie po hlas pre dotknutých

www.igo.org.pl

www.igo.org.pl

Boris Németh, Týždeň

Rozvojová pornografia

“Podľa Isiomy Daniel, nigérskej žurnalistky je vrcholne neetické používať takýto druh fotografie. Pre HN Globálne tvrdí, že si nevie predstaviť, že by reklamné agentúry zobrazovali polonahé americké, či európske deti, inštitúcie by to nedovolili.”

Zobrazovanie chudobných, často polonahých trpiacich detí v nedôstojných pozíciách sa označuje termínom rozvojová pornografia. Použitie pojmu “pornografia” súvisí okrem určitého explicitného zobrazovania (utrpenia, nahoty detí či v exotickom zmysle slova aj dospelých, ako aj biedy, atď.) súvisí so závislosťou donorov od podpory verejnosti.

Tomuto sa radšej vyhnúť

1. Boda, Kampala, Uganda

2. Bežný deň, Kampala, Uganda

Čo by sa dozvedeli príjemcovia, keby dostali len jednu z týchto popisiek? Bola by informácia dostatočná? Čo by si mysleli na základe druhého popisu?

3. Čakanie na klientov. Vodiči dopravného prostriedku boda, ktoré slúžia ako miestne taxíky. Kampala, Uganda

Rámcovanie a diskurz v praxi. Pozrite sa na foto a prečítajte si popisky k nemu.

Čo tento obrázok hovorí o Afrike?

Jediný obrázok alebo príbeh môže byť pochopený ako obraz celej spoločnosti či krajiny. Napríklad obrázok masajských bojovníkov môže vytvoriť dojem, že všetci Keňania, či dokonca Afričania chodia v tradičnom kmeňovom odevu s oštepami v rukách.

Pritom ani len samotní Masaji sa tak úplne bežne neobliekajú...

A čo hovorí tento o Európe?

Kriticky (nie kritizujúco)
písať o neznámom
kontexte je náročné.
Prečítajte si preto
prosím návod Ako písať
o Afrike

Kto podľa vás napísal túto esej?

Aký bol zámer autora či autorky tejto eseje?

A ako to súvisí s témou, ktorú dnes preberáme?

Binyavanga Wainaina využíva satiru, aby ukázal Afriku ako prípadovú štúdiu delenia na my a oni, štúdiu pokriveného pokrývania neznámeho kontextu

Novinári a novinárky majú moc - a mali by teda k svojej práci pristupovať kriticky

- Novinári a novinárky majú moc, ktorá je skôr na úrovni symbolov a presviedčania, médiá majú do istej miery potenciál kontrolovať mysle svojich čitateľov a divákov, ale nie priamo ich konanie
- **Ako novinári a novinárky by sme mali o vlastnej mocenskej pozícii uvažovať a kriticky ju analyzovať**
- Z perspektívy médií tým „nadradeným“ a teda **“nositeľom moci” totiž môže byť práve aj novinár, ktorý o svete neuvedomovane uvažuje z nadradenej pozície príslušníka (globálnej) strednej či vyššej vrstvy**
- V tom zmysle **máme obrovskú spoločenskú zodpovednosť** využívať túto našu moc zodpovedne a analyticky podložené.

Ďakujem za pozornosť

Priestor na otázky?

ivanic.peter@clovekvoohrozeni.sk

svet
medzi
riadkami

KATEDRA ŽURNALISTIKY
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Komenského v Bratislave